

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Інтегративним критерієм висхідного розвитку будь-якого суспільства є процес нормативного упорядкування соціальних дій та соціальної взаємодії багатьох людей, корельований рівнем їх правосвідомості та правової культури. Важливу роль у цьому процесі відіграє правова соціалізація індивіда, під час якої засвоюються соціальні норми та культурні цінності, зразки поведінки, необхідні для ефективної інтеграції індивідів у соціум.

Одним із наслідків трансформаційних процесів, що відбуваються у країнах пострадянського простору, зокрема в Україні, є значне зниження ефективності діяльності традиційних інститутів соціалізації, пов'язане з послабленням їх підтримки з боку суспільства і держави. Інституційні та позаінституційні впливи на особистість все більше набувають розбалансованого характеру, а процес її соціалізації – некерованих та стихійних форм, що нерідко стає загрозою фундаментальних засад становлення держави. За таких умов виникає потреба у нових інститутах, механізмах та чинниках соціалізаційного процесу взагалі і правової соціалізації як його важливої складової, зокрема. Тому, незважаючи на традиційність означеної проблематики, новітні суспільні зміни обумовлюють необхідність пошуку оптимальних шляхів вдосконалення правової соціалізації індивіда в сучасних умовах історичного поступу суспільства, потребу в науковому дослідженні її функцій, механізмів реалізації та наслідків.

Сучасні суспільні трансформації висувують на чільне місце завдання становлення людини як суб'єкта свідомої та креативної діяльності, через яку вона здатна обстоювати свої права, тим самим реально впливаючи на формування й здійснення соціальної політики держави.

Таким чином, актуальність дослідження правової соціалізації особистості визначається логікою поляризації суспільства постмодерну, що перебуває в стадії трансформації. За цих умов десоціалізація та відчуження особистості внаслідок майнової, культурної й духовної диференціації суспільства перетворюється на причину соціальної девіації та інших аномійних процесів в українському суспільстві.

Ступінь розробленості теми дослідження. Правова соціалізація суспільства здебільшого досліджується у соціально-психологічній та юридичній площинах. Витоки теорії правової соціалізації містяться в працях французького дослідника XIX ст. Г. Тарда та американського вченого Ф. Гіддінгса і пов'язані із дослідженням сутності права та загальної теорії соціалізації.

Значний науковий доробок у контексті дослідження проблем правової соціалізації належить російським вченим: В. Баранову, Л. Виготському, В. Казимирчуку, Д. Керімову, І. Кону, А. Леонтьєву, А. Мудрику, А. Петровському, а також вітчизняним науковцям, а саме: О. Бандурі,

Б. Глотову, М. Кравцю, В. Москаленку, О. Тихомирову та ін. Роботи вказаних авторів присвячені вивченню загальних питань соціалізації, правосвідомості, правомірної поведінки та інших аспектів окресленої проблематики. Серед останніх публікацій вітчизняних дослідників, присвячених проблемам правової соціалізації, особливо слід відзначити дослідження В. Швачки, в яких пропонується визначення правової соціалізації, з'ясовуються її функції, механізми та стадії розвитку зазначеного процесу.

Дослідження соціально-психологічного аспекту правової та моральної соціалізації ґрунтується на загальних положеннях про соціалізацію особистості (Г. Андреева, В. Войтко, Н. Володарська, М. Єнікєєв, М. Слюсаревський, Н. Хазратова), про правову свідомість (В. Васильєв, А. Долгова, О. Землянська, В. Коновалова, М. Костицький, В. Тюрина), правові уявлення (І. Дідук, Л. Овдієнко), профілактику та попередження порушень поведінки особистості, її дезадаптації й десоціалізації (С. Белічева, І. Жадан, Л. Казміренко, О. Коломийцев, І. Литвинов, Н. Максимова, Г. Міньковський, М. Козловець, В. Кудрявцев, В. Остроухов, О. Полисаєв, С. Сухачов, Т. Титаренко, Н. Шварц), морально-правове виховання й самовиховання (А. Вардомацький, Г. Голубєва, В. Гольцев, І. Донцов, Л. Рувінський, В. Хвостов), морально-правову регуляцію поведінки (К. Гавриловська).

З поміж зарубіжних науковців виділяються праці, насамперед, німецьких дослідників, які перебували під значним впливом теоретичного доробку класиків соціології (М. Вебера та Ю. Габермаса) а також ідей франкфуртської школи, представники якої (Т. Адорно і Г. Маркузе) приділяли особливу увагу дослідженню поняття особистості у межах теорії права. При цьому досліджуються різні аспекти проблеми соціалізації. Зокрема, Х.-П. Фрей у фундаментальній праці "Теорія соціалізації" дає тлумачення загального поняття соціалізації та розглядає історію його становлення; Е. Х. Лібхарт на основі значного емпіричного матеріалу вивчає особливості соціалізації індивідів, зайнятих у різних видах діяльності та обґрунтовує теоретичну схему соціалізації. Х. Фенді розглядає процес соціалізації з точки зору його впливу на різні аспекти життєдіяльності особистості (свідомість, почуття, мораль), досліджує стадії соціалізації індивіда, особливості соціалізації в сім'ї, методи вдосконалення соціалізації особистості. Дослідженню вказаної проблематики присвячені й наукові праці К. Хуррельмана, К. Р. Мюльбауера та Г. Ікінгера.

В цілому, враховуючи наукову значущість вивчення проблем соціально-правового дискурсу соціалізації особистості, у вказаних працях недостатньо висвітлений аспект соціально-філософського осмислення правової соціалізації особистості, заснованого на комплексному аналізі основних підходів до її розуміння в історичній ретроспективі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах державної теми кафедри соціології та соціальних технологій Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету "Соціальна політика: стратегія та основні шляхи реалізації в

практиці соціальної роботи" (№ 66/12.02.03). Тема дисертації затверджена Вченою радою Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (протокол № 4 від 7 жовтня 2009 р.) та уточнена Вченою радою Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (протокол № 7 від 20 грудня 2011 р.).

Мета й завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є соціально-філософський аналіз правової соціалізації особистості та визначення інституційних шляхів її оптимізації в умовах розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні.

Виходячи з мети дослідження, в роботі поставлені наступні **завдання**:

- здійснити критичний аналіз постановки та дослідження правової соціалізації в соціально-філософській та історичній ретроспективі;
- проаналізувати роль правової соціалізації особистості у структурі загального соціалізаційного процесу;
- визначити взаємозв'язок форм правової соціалізації особистості (адаптації, інтеріоризації, акультурації) з їх інституційними джерелами – державою, громадянським суспільством, правом та мораллю в контексті сучасних умов глобалізаційного поступу українського суспільства;
- дослідити антропологічний контекст правової соціалізації особистості;
- осмислити стан та перспективи правової соціалізації особистості у контексті сучасних умов глобалізаційного поступу українського суспільства;

Об'єктом дослідження є правова соціалізація особистості як соціальне явище та процес включення індивіда у сферу соціально-правових відносин в умовах сучасних глобалізаційних викликів.

Предметом дослідження є правова соціалізація як соціокультурний процес розвитку особистості та інституту прав людини.

Методологія дослідження. У дисертаційному дослідженні використано комплексний міждисциплінарний підхід, який ґрунтується на сучасних теоретико-методологічних засадах, напрацьованих у філософії, соціальній філософії, соціології, філософії права, політології.

Вирішення досліджуваних проблем здійснюється на основі соціально-філософського та загальнонаукових дослідницьких підходів. Завдяки соціокультурному підходу правова соціалізація визначається як процес, що включає в себе засвоєння людиною соціально-правового досвіду шляхом її входження у соціальне середовище, активне відтворення соціально-правових зв'язків і відносин у процесі активної креативної діяльності.

За допомогою функціонального підходу визначено, що індивіди під час правової соціалізації інтерналізують право і правову систему як цілісність, котра включає себе систему норм, юридичну практику, формуючи ставлення до правових інститутів і установ, правову ідеологію як систему правових понять, поглядів, теорій.

Застосування феноменологічного методу дозволило виділити сутнісні параметри суб'єкта правової соціалізації, котрий засвоює право як феномен

культури у формі "правової акультурації", під час якої людина набуває знань правової культури, загальних соціальних поглядів та уявлень щодо законів та інститутів, відносин між державою і громадянином, спільних цінностей, допомагаючи членам певної спільноти зрозуміти один одного.

Компаративний метод було застосовано у процесі аналізу процесу "акультурації суб'єктів права", під час якого індивіди інтерпретують об'єкти права як систему норм і значень, засвоєних у культурному контексті. Системний підхід дозволив інтерпретувати та інтегрувати досвід дослідження правосоціалізаційних процесів у суспільстві постмодерну, а також узгодити наявні методологічні засади обґрунтування основних напрямків розбудови правового суспільства в Україні як суспільного ідеалу.

У роботі також знайшли своє відображення положення і висновки з досліджуваної проблеми, що містяться у працях вітчизняних та зарубіжних авторів.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у тому, що вперше у вітчизняній соціально-філософській думці на основі діалектичного поєднання соціокультурного і системного методологічних підходів здійснено дослідження правової соціалізації в єдності її філософського, антропологічного й юридично-соціологічного аспектів.

У результаті дослідження сформульовано положення, які виносяться на захист:

Вперше:

– розглянуто правову соціалізацію особистості як соціокультурний процес, що відбувається під системною дією багатьох чинників, визначальними з яких є політико-економічні й соціокультурні складові загальноцивілізаційного (за змістом) та глобального (за масштабами) характеру; вони передбачають урахування, щонайменше, трьох ключових векторів: інноваційності, ідентичності й подальшої самоактуалізації особистості, які відображають сучасні цивілізаційні виклики та є важливими критеріями ефективного засвоєння індивідом соціального і культурного досвіду;

– доведено, що соціальні інститути формують об'єктивні підстави для процесу "акультурації суб'єктів права", особливий сенс якої – суспільна та особистісна інтерпретація об'єктів права у формі цінностей, норм та значень, засвоєних у правокультурному контексті; ця система дозволяє індивідам зрозуміти та інтегрувати свій досвід у соціально-правових діях;

– визначено, що суб'єктом правової соціалізації є особистість, яка засвоює право як у формі "правової акультурації", під час якої людина набуває знань правової культури, загальних суспільних поглядів на закони та інститути, стосунки між державою і громадянином, так і в формі "акультурації суб'єктів права", інкорпорації до спільних цінностей, що належать до загальної правової культури.

Отримали подальший розвиток положення, що:

– оцінка ефективності правової соціалізації в українському суспільстві залежить від двох її основних видів: початкової правової соціалізації, яка характеризується раннім сприйняттям людиною правових категорій і цінностей, та завершальної, що характеризується діяльністю людини, яка вже засвоївши ієрархію основних суспільно-правових аксіологічних орієнтирів, здатна відстоювати їх аж до протиставлення власних поглядів підходам тих особистостей і соціальних груп, які демонструють готовність до індивідуального перегляду ідеологічних позицій, переоцінки норм і традицій.

Уточнено:

– характеристику чинників правової соціалізації (безпосереднє сприйняття індивідом правового життя; персоналізацію права, ідеалізацію правових образів, визначеність індивіда в юридичному сприйнятті навколишньої дійсності та його перехід до самостійної орієнтації у правовому просторі) та перспективи правової соціалізації, як для розбудови правового суспільства в умовах сучасної України, так і для позитивної соціальної динаміки особистості, інноваційності й відкритості змінам, спадкоємності, інкультурації, включення у сферу національного буття й національних цінностей

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що сформульовані в ньому теоретичні положення можуть бути використані у процесі подальшого вивчення правосоціалізаційних процесів, котрі відбуваються в сучасному українському суспільстві з позицій комплексного міждисциплінарного підходу, притаманного соціальній філософії. Вони можуть слугувати також методологічною основою розробки ефективного механізму реалізації правової політики України у сфері управління, оптимізації та врегулювання соціально-економічного балансу, соціального захисту населення, нарощення інтелектуального потенціалу країни.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що її висновки можуть бути використані у сфері діяльності державних органів і громадських організацій для розробки заходів внутрішньої та зовнішньої правової політики, визначення місця України у загальнокультурному та цивілізаційному процесах.

Результати дослідження можуть використовуватися в навчальному процесі: під час викладання курсів із філософії, соціальної філософії, соціальної психології, філософії права, політології, спеціальних курсів із соціології права, соціології політики; написання навчальних посібників з відповідних дисциплін, а також у подальших наукових розробках із соціально-правової проблематики.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою. Висновки і положення наукової новизни здобуті автором самостійно на основі результатів, отриманих у процесі дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювались на методологічних семінарах та засіданнях кафедри соціології

та соціальних технологій Національного авіаційного університету (м. Київ). Проблематика дисертаційної роботи загалом, а також її окремі аспекти були апробовані на трьох наукових конференціях, зокрема: Науково-практичній конференції "Україна в системі гетерогенних цивілізацій: трансформація держави та громадянського суспільства" (Одеса, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції "Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності" (Житомир, 2011); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Людина і держава – плебсологічний вимір" (Київ, 2012).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження відображений у 8 наукових публікаціях, 5 з яких – статті у збірниках, зареєстрованих ДАК України фаховими з філософських наук, 3 – тези, опубліковані в матеріалах наукових конференцій.

Структура дисертації спрямована на досягнення сформульованої мети та завдань дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 211 сторінок, основна частина дисертації – 189 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, об'єкт і предмет дослідження, методологічну базу, наукову новизну та практичне значення одержаних автором результатів, форми апробації дослідження, його структуру та зміст.

У першому розділі **"Соціально-філософські засади дослідження процесу правової соціалізації особистості"** здійснюється ретроспективний соціально-філософський та правовий аналіз правової соціалізації, виокремлюються соціально-культурні витoki правосоціалізаційних процесів, узагальнюються теоретико-методологічні підходи щодо визначення сутності, форм та функцій правової соціалізації особистості, їх особливостей в умовах глобалізації. Актуалізується феноменоменологічне розуміння "суб'єкта правової соціалізації" та авторське обґрунтування інтерсуб'єктивного характеру взаємодії правових суб'єктів.

У підрозділі *1. 1. "Соціально-філософський дискурс правової соціалізації"* здійснюється комплексний соціально-філософський аналіз поняття "правова соціалізація" як відображення соціокультурного способу існування особистості у її взаємозв'язку із соціальною дійсністю та її цивілізаційними вимірами.

Ґрунтовне теоретичне дослідження правової соціалізації призводить до констатації її специфіки як інтерналізації ціннісно-нормативних очікувань суспільства, історично та культурно виправданих соціальних норм за умов, котрі стають обов'язковими для індивіда не тому, що нав'язуються йому ззовні, а встановлюються ним особисто. Завдяки цьому індивід відчуває внутрішню потребу в пристосуванні до оточуючого соціального середовища.

Важливим чинником правової соціалізації є взаємозв'язок соціальних інтересів людей, насамперед економічних і політико-правових пріоритетів, з огляду на те, що суспільство спроможне підтримувати різноманітність потреб та навантажень до того часу, поки інтереси абсолютної більшості громадян пов'язані солідарністю, а також внутрішньою лояльністю і обов'язками.

Процесуальна природа правової соціалізації досліджується поетапно як: а) засвоєння критеріїв оцінок юридично значущих ситуацій; б) вивчення законів і соціальних вимог, які визначають міру можливої і належної поведінки особистості в суспільстві; в) усвідомлення індивідом своїх прав та обов'язків та способів їх реалізації; г) оволодіння необхідними соціальними навичками користування правовими знаннями, вимогами, правилами поведінки.

Дисертантом доводиться, що правова соціалізація є процесом включення особистості у сферу соціально-правових відносин у ролі їх суб'єкта. Змістом зазначеного процесу є формування соціально активної особистості, дії якої регулюються суспільними і правовими нормами. Результатом правової соціалізації є адаптація особистості до правової системи на засадах самостійності, креативності та відповідальності за результат своєї діяльності. Форми правової соціалізації можуть бути різними у своїй історично визначеній конкретизації.

Правова соціалізація індивіда відбувається під одночасною дією чинників загальноцивілізаційного (за змістом) та глобального (за масштабами) характеру, з інтенцією на інноваційність, ідентичність й самоактуалізацію, які відображають сучасні цивілізаційні вимоги щодо особистості та є важливими критеріями ефективного засвоєння й подальшого розвитку індивідом соціального та культурного досвіду.

У підрозділі 1. 2. *"Правова соціалізація особистості в механізмі взаємодії соціальних спільностей"* проведено теоретичний аналіз соціальних спільностей (асоціацій індивідів), що суспільно організовують життєдіяльність людей й, відповідно, обумовлюють зміст та форму правосоціалізаційного процесу особистості.

Принциповими рисами соціальних спільнот як людських асоціацій є: обмін діяльністю; структурна, генетична зумовленість: згуртована діяльність на основі єдності цілей, цінностей, потреб; інституційність: чітко виражений регламентний тип організації діяльнісного обміну; кооперативність: міжіндивідна взаємодія внаслідок функціонального поділу ролей, статусів; самоідентичність: інтегрованість через духовні стереотипи, що вводять "ми – почуття" – почуття причетності актантів – елементів до певного цілого.

У роботі досліджено явище взаємодії спільнот на мікро - та макрорівнях. Аналізуючи дихотомії а) "цивілізація – варварство"; б) ототожнення "суспільства" з "політичною спільнотою", що живе за законом і справедливістю; в) зближення "суспільства" із "приватною" сферою на протигагу "публічній", правова соціалізація особистості визначається як

залучене в орбіту держави та громадянського суспільства розмаїття людських проявів.

Соціалізація – це світ свідомих групових взаємодій, що складаються за допомогою функціональних диференціовань у контексті колективного діяльнісного обміну, спілкування, природно-відтворювальних зв'язків, котрі потребують теоретичного аналізу діяльності людських спільнот, конституйованих у групових розгалуженнях шляхом обміну діяльністю, регламентом соціальних взаємозв'язків.

У дисертації доводиться, що завдяки соціально-філософському виміру саме на рівні розвиненої соціальності (в ідеалі) виникає вторинне завдання відновлення групового статусу індивіда. У натуралістичному вимірі це здійснюється інститутом сім'ї; у соціологічному – інституціями громадянського суспільства і держави.

У підрозділі 1.3. *"Правова соціалізація особистості: індивідуація, акультурація, інтеріоризація"* з'ясовано, що процес правової соціалізації є результатом засвоєння особистістю культурного коду власної спільноти та детермінований соціальним та правовим досвідом тієї соціальної верстви, до якої належить індивід.

Людина має не лише усвідомлювати, що в суспільстві діють конкретні закони, їй необхідно ще й співвіднести їх із системою власних цінностей і пріоритетів, а й зрозуміти, що вони означають особисто для неї, міру дозволеного та забороненого та якими є наслідки порушення чинних законів.

У зв'язку з цим аналізуються три основні способи засвоєння правової культури у процесі соціалізації: 1) предметний – під час якого індивід у процесі діяльності, взаємодіючи з іншими особами, засвоює відповідний спосіб дій, стереотип поведінки; 2) традиційний – у процесі якого особистість, спостерігаючи за діями інших людей у різних життєвих ситуаціях, засвоює відповідний спосіб поведінки; 3) ціннісно-раціональний – під час якого людина засвоює правові цінності, стандарти правової поведінки шляхом усвідомлення їх суспільної значущості та неминучості покарання за їх порушення.

Доктринація феномену правової соціалізації передбачає осмислення її бінарності: соціалізація є формуванням передумов включення особистості у коло міжсуб'єктних правовідносин і водночас можливих передумов виключення з нього (власна стратегія участі, неосудність). У першому випадку простежується акультурація, у другому – індивідуація. Важелями акультурації є виховання, навчання, життєвий досвід, які заглиблюють індивіда в ієрархію диспозицій, що здійснюють регуляцію його самовиявлення.

Для феномену інтеріоризації як складової правової соціалізації особистості характерно значна кількість процедур і прийомів, що унормовують мотивацію і вказують особистості можливі напрямки її життєвої орієнтації: *наслідування* – відтворення канонічних прикладів, зразків дій; *стереотипізація* – пов'язування людей референтними відносинами (відносини значимості), які ініціюють, корегують поведінку, самооцінку; *атрибуція* –

ієрархія цінностей, котрі сприймаються у соціально значимій смисловій системі "як можна", "як має бути"; *ідеальність* – розгорнута сітка значень та смислів "здійсненого", які ініціюють схему ідеального "Я".

Дисертант обґрунтовує положення про те, що особистість – не є позаісторичною абстракцією, аморфним репрезентантом відчуженої громадської організації, що функціонує виключно в якості публічної інтенції, а, перш за все, є суб'єктом соціальності, а тому в якості суспільно універсального, індивід – особистісний, а в якості персонально унікального, людська особистість – індивідуальна.

У другому розділі **"Соціальні інститути та їх роль у правовій соціалізації особистості"** визначається роль держави, громадянського суспільства, влади як інституційного "поля" правової соціалізації особистості.

У підрозділі 2.1. *"Влада та держава як інституціональні чинники правової соціалізації особистості"* доводиться, що держава є самодостатнім цілісним утворенням у межах історично визначеного життєвого простору, діяльність якого забезпечується системою інституційної суверенної влади.

Держава створює умови перетворення певного етносу як об'єкта впливу на суб'єкта міжнародних стосунків, тим самим закладаючи основи творення народом власної історії у співпраці та суперництві з іншими спільнотами. Таке призначення держава реалізує всеосяжно, починаючи з гарантій територіальної і закінчуючи засадами культурно-історичної недоторканості та цілісності.

У роботі досліджено, що владний, правовий, етичний істеблішмент виконує найважливіші цивілізаційні і правосоціалізаційні функції, які ґрунтуються на випробуваних і легалізованих адаптацією оптимальних, доцільних програмах дій, зобов'язуючи особистість слідувати встановленим нормам і правилам, нерідко всупереч її життєвим установам.

Процес правової соціалізації особистості, таким чином, пов'язаний із процесами імперіалізації, юридизації, етизації. Правила зовнішньо-правової регуляції поведінки (влада, право, етика), котрі підвищують адаптаційний потенціал людини, доповнюються механізмом його внутрішньої регуляції – мораллю. У контексті цього аргументується положення, що санкції права скеровують діяльність особистостей як соціальних істот, громадян, морально-етичні норми – діяльність особистостей як приватних осіб (регулювання в такому випадку відбувається через нормативи, інспіровані не колективним, а приватним життям). Пов'язані з цими двома видами санкцій, владні регулятиви мають синтетичний характер, адже вони скеровують діяльність особистостей як індивідуальних істот (соціальних індивідів).

У підрозділі 2.2. *"Інтелектуальна активність громадянського суспільства як фактор правової соціалізації особистості"* здійснено аналіз правової соціалізації як втілення соціальної дії, яка розглядається в якості позитивної інтелектуальної активності громадянського суспільства, спрямованої на створення і відтворення навколишнього середовища, простору самоствердження людини, як свідомої правової поведінки у різних формах

міжіндивідуальної комунікації, що охоплює сфери матеріальної, інтелектуальної, демографічної, культурної тощо, репродукції.

Утвердження громадянського суспільства як стійкого соціального феномену спочатку в європейській, а згодом і в світовій історії, пов'язане з подоланням відносин особистої належності (рабовласництво) та залежності (феодалізм), що поступово трансформується у визнання юридичної рівності всіх громадян, в межах якої правова соціалізація постає фактором такого рівня соціальної регуляції, за якої індивіди реалізують власні сутнісні сили як реальну можливість для творчого самовідтворення.

Соціальна дія як корелят правової соціалізації, має, перш за все, символічний характер (детермінований ціннісними, культурними програмами). Водночас вона є нормативною (пов'язаною з етносом), суб'єктивною (вільною у самовиразі), частковою (обмеженою в часі і просторі), що власне і дає підстави називати її соціальною. Зазначене формує необхідність виокремлення у соціальній практиці соціальної апології і технології.

Апологія розглядається нами як засадничий принцип формування правосвідомості особистості, заснований на реальній суспільній практиці застосування наявних правових та соціальних норм. Саме апологія визначає стратегічні напрями правової соціалізації, детерміновані морально-етичними та культурними рамками, які сформувалися в процесі історичного розвитку певної спільноти. Апологія органічно пов'язана з технологією, яка тлумачиться нами в якості інструментарію досягнення певних проміжних цілей в процесі правової соціалізації. Технологія включає в себе певні методи та прийоми соціальних дій, за допомогою яких індивід отримує можливість інтегруватись в систему існуючих правових інституцій. До апології ближче законодавча влада, до технології – виконавча.

У підрозділі 2.3. *"Правова соціалізація особистості в контексті глобалізаційних викликів"* аналізуються засоби та механізми правової соціалізації особистості в Україні в умовах глобалізації.

Процеси глобалізації і локалізації визначають сучасні тенденції розвитку держави взаємодоповнюють один одного. Вони постають, як дві сторони єдиного процесу перерозподілу суверенності, влади та свободи дій різноманітних суб'єктів, реалізованого (але не обумовленого) новими правовими технологіями. Їх вплив на процес правової соціалізації особистості (принаймні в її європейському варіанті) полягає в наступному: по-перше, сучасна національна держава зазнає суттєвих трансформацій у світі сучасних глобалізаційних викликів; по-друге, майбутнє держав полягає в розбудові соціально-економічної системи, яка спирається, передусім, на знання (як засадничу економічну категорію), високі технології (насамперед, інформаційні та технології в сфері управління), що відповідає основним тенденціям розвитку інформаційного суспільства і цивілізації загалом; по-третє, сучасний світ є світом мобільності, в якому цінуються не стільки речі, скільки здібності, навички і компетенції продукувати їх.

У третьому розділі **"Правова соціалізація особистості та інституціалізація громадянського суспільства в Україні"** розглядається роль громадянського суспільства, інституту прав людини у становленні "ідеалу" правової соціалізації особистості – правового суспільства в нашій державі.

У підрозділі 3. 1. *"Образ людини і образ правової соціалізації"* доводиться, що однією з центральних проблем соціальної філософії є дослідження питання антропологічних передумов правової соціалізації.

Зміст її полягає в тому, що той чи інший образ права (або картина світу права, правосвідомість), а також корельована з ним правова система орієнтуються на концепцію сутності людини, її соціальної природи. Однак, такий підхід створює передумови для розгляду правової соціалізації у межах різних світоглядних та філософських дискурсів.

Для механістичного, матеріалістично-об'єктивістського дискурсу характерні два висхідні положення: 1) правопорядок обумовлюється лише вимогами життя і здійснюється під загрозою страху перед насильством з боку наділених владою індивідів; 2) страх виправдовує механічну силу штучної особистості – держави, яка з'єднує індивідів в єдине ціле. В результаті цього суб'єктом правопорядку постає абсолютно імморальний, егоїстичний індивід, який прагне перетворити іншого на засіб і змушений домовлятися з ним лише в екстремальних випадках – за умови виникнення загрози власній безпеці.

Суттєвим недоліком зазначеного підходу є те, що індивіди розглядаються як суб'єкти діяльності, позбавлені безумовної надситуативної волі для збереження нового правопорядку, а відтак, для його підтримання потрібна не обмежена законом влада, що базується на класовій свідомості.

Об'єктивістській позиції протистоїть суб'єктивістська парадигма, яка може бути визначена як персоналістичний деонтологізм. Його висхідним пунктом є вчення про людську істоту як індивіда, котрий не потребує зовнішньої опіки під час здійснення ціннісно-нормативного вибору. Така людина постає вже не, як розумний егоїст, а моральна істота.

У соціальному контексті морально автономний індивід характеризується як суб'єкт, здатний за належним йому правом протистояти експансії будь-якої чужої волі, зведеної у форму закону. Цей індивід (особистість) виявляється "правомірним користувачем права" (І. Кант) і законослухняним громадянином, спроможним на самостійну оцінку правомірності рішень влади та визнання за кожним іншим індивідом презумпції вихідної довіри.

Отже, тільки образ моральної людини виявляється здатним легітимізувати право як безумовну цінність, яка не зводиться до жодних інших цінностей. Індивіди, котрі ухвалили рішення жити нарізно, відповідно до категоричного імперативу, роблять можливим і право, й інші угоди на основі взаємної вигоди.

У роботі досліджується й "сфера належного", в якій мораль і право як нормативно-ціннісні системи постають атрибутивними характеристиками

способу буття людини. Буття людини в модусі "як має бути" постає її буттям як суб'єкта, а те, що людина є суб'єктом, визначає її як правосоціалізовану особистість.

У підрозділі 3.2. *"Формування інституту прав людини в процесі соціалізації та розбудови громадянського суспільства в Україні"* досліджується сутність інституту прав людини як механізму розвитку та саморозвитку правової соціалізації особистості в умовах українських реалій.

За своєю сутністю ідея прав людини має нормативно-критичний характер. Натомість за своїм смисловим змістом вона окреслює простір, який забезпечує кожній людині умови її самореалізації, іншими словами простір її особистісної автономії: жити не за чужими, ззовні заданими правилами та інструкціями, а за своїми власними принципами.

У дисертаційному дослідженні встановлено, що права людини є необхідними умовами людського існування та комунікації – як на внутрішньодержавному, так і на міждержавному рівнях. У межах характерного для правових держав внутрішньокультурного дискурсу права людини розглядаються, як незалежні стандарти, завдяки яким можна критикувати закони, діяльність уряду та інших політико-правових інститутів. У контексті цього вони розглядаються як своєрідні критерії легітимації.

Необхідність легітимації обумовлена самою природою влади. З одного боку, влада є необхідною умовою досягнення представниками людської спільноти своїх інтересів, оскільки є уособленням правового принципу "все, що не заборонено, дозволено"; з іншого боку, вона набуває реальності лише шляхом визнання її підвладними, спираючись на їх волю підкорятися. Будь-яка теорія легітимації намагається обґрунтувати право на володарювання і примус. Кінцевий сенс процедури легітимації виражається формулою "заслужена повага" (Ю. Габермас), або "справедливе панування" (О. Хьоффе).

У підрозділі 3.3. *"Правове суспільство як ідеал та механізм його втілення в українському посттрансформаційному соціумі"* аналізується ідея правового суспільства як логічне завершення концепції правової соціалізації.

Правове суспільство постає як нормативно-ідеальний стан, який є альтернативним як стану жорсткої впорядкованості та домінування політичного панування (при реальній відсутності порядку), так і стану аномії, тобто дезорганізації, розпаду і всюдозволеності. Ідея правової держави є ідеєю обмеження державної влади людською особистістю, її невід'ємними правами та нормативно-інституційного гарантування таких прав.

Концепція правової соціалізації особистості в українському соціумі дозволяє розглядати право, як певний спосіб буття людини, динамічне утворення, що постійно відтворюється в процесі вирішення як внутрішніх суперечностей права, так і зовнішніх проявів протиріч права із соціальною та культурною реальністю. Такий підхід дозволив розглянути право як частину людського буття і людину як основну ланку у його функціонуванні, а правове

суспільство, в якому право проникає в усі його складові (економіку, культуру, інститути держави) як необхідну умову соціальної взаємодії (інтеракції).

ВИСНОВКИ

Дисертація є одним з перших досліджень, що розглядає соціально-філософський контекст правової соціалізації особистості в єдності її філософського, антропологічного й юридично-соціологічного аспектів. Відповідно до мети і завдань дослідження отримані результати узагальнено у таких висновках:

– правова соціалізація є процесом включення особистості у сферу соціально-правових відносин у ролі їх суб'єкта. Зміст зазначеного процесу полягає у формуванні соціально активної особистості, дії якої регулюються соціальними і правовими нормами, а результатом є адаптація суб'єкта виховання до правової системи на засадах самостійності, креативності та відповідальності за наслідки своєї діяльності. Незважаючи на те, що функції правової соціалізації історично змінюються, розвиваються й диференціюються, її соціальне значення залишається надзвичайно важливим, а саме – збереження і захист суспільства від намагань нав'язати йому волюнтаристські, неадекватні суспільним потребам зміни, а також включення особистості у сформовані соціально-нормативні відносини, наділення нових поколінь соціально-правовим ресурсом виживання, забезпечення їх матеріальним і духовним потенціалом історично накопиченого досвіду людства.

– аналіз сучасного українського соціуму засвідчує загострення суспільно-політичних, економічних процесів, свідчить про те, що правова соціалізація індивіда відбувається під одночасною дією багатьох чинників, визначальними з яких є політико-економічні й соціокультурні засади загальноцивілізаційного (за змістом) та глобального (за масштабами) характеру, та передбачають урахування трьох ключових векторів: інноваційності, ідентичності й самоактуалізації особистості. Суб'єктом правової соціалізації є особистість, котра засвоює право як феномен культури у формі "правової акультурації", в ході якої людина набуває знань правової культури, загальних суспільних поглядів на закони та інститути, стосунки між державою і громадянином, і в формі "аккультурації суб'єктів права", інкорпорації до спільних цінностей правової культури;

– на основі дослідження соціально-правової активності особистості виділено два види правової соціалізації: початкову правову соціалізацію, що характеризується раннім сприйняттям людиною правових категорій і цінностей, та завершальну правову соціалізацію, а саме – діяльність людини на етапі, коли вона вже засвоїла основні прийоми і способи переробки інформації, власні соціально-правові функції та здатна протистояти груповому тиску, і готова до індивідуального сприйняття новацій цих правових норм і традицій;

– основними легітимаційними принципами і чинниками правової соціалізації особистості є суверенітет народу і права індивіда, що діють у нерозривній єдності. Права людини як принцип легітимації, виражаються в класичних її проявах, які гарантують громадянину життя і свободу, забезпечують особисту (зокрема, моральну) автономію; суверенітет народу – в правах комунікації та участі у суспільному житті, які забезпечують публічну (чи громадянську) автономію членів правового співтовариства;

– аналізуючи перспективи правової соціалізації індивіда в умовах сучасної України, необхідно враховувати не тільки аспекти динаміки, інноваційності й відкритості змінам, а й ментальні особливості титульної нації, тобто правова соціалізація індивіда в українському суспільстві має відбуватися на основі чітко визначених пріоритетів національного правового виховання з урахуванням світового досвіду.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Статті в наукових фахових виданнях:

1. Куліченко В. В. Соціалізація і девіація: методологічний аналіз В. В. Куліченко // Філософський альманах: зб. наук. праць. – К.: Вид. Інституту філософії ім. Г. Сковороди "Мультиверсум", 2009. – № 83. – С. 122 – 134.
2. Куліченко В. В. Методологічні обмеження існуючих підходів до осмислення політико-правових явищ / В. В. Куліченко // Філософський альманах: зб. наук. праць. – К.: Вид. Інституту філософії ім. Г. Сковороди "Мультиверсум", 2009. – № 85. – С. 159 – 175.
3. Куліченко В. В. Права людини як критерій оцінки і легітимаційна основа соціалізації / В. В. Куліченко // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – № 563-564. – С. 266 – 270.
4. Куліченко В. В. Правова соціалізація особистості як чинник суспільних трансформацій прогресу в умовах глобалізації / В. В. Куліченко // Політологічний вісник: зб. наук. праць. – К.: "Інтакс", 2012. – Вип. № 65. – С. 79 – 89.
5. Куліченко В. В. Інтелектуальна активність громадянського суспільства як чинник правової соціалізації особи / В. Куліченко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2012. – Випуск 67 (№ 12). – С. 232 – 236.

II. Статті та тези в інших виданнях:

6. Куліченко В. В. Право и справедливость / В. В. Куліченко // Україна в системі гетерогенних цивілізацій: трансформація держави та

- громадянського суспільства: наук.-практ. конф.; 6-8 червня 2008 року: тези доп. – Одеса, 2008. – С. 66 – 71.
7. Куліченко В. В. Толерантність як акт визнання іншого суб'єктом права / В. В. Куліченко // Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності: III Міжнародна науково-теоретична конференція (19-20 травня 2011 року): зб. матеріалів / за заг. ред.. Сауха П.Ю., тези доп. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І Франка., 2011. – С. 135 – 136.
  8. Куліченко В.В. Правова соціалізація особистості як чинник суспільних трансформацій прогресу в умовах глобалізації / В. Куліченко // Людина і держава – плебсологічний вимір П'ята (ювілейна) Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 жовтня 2012 р.) / [відп. За вип.. М.І. Скриганюк]: [матеріали доповідей і виступів]. – К.: ВПЦ, 2012. – Вип..5 – С. 45 – 50.

АНОТАЦІЯ

Куліченко В. В. Правова соціалізація особистості як об'єкт соціально-філософського аналізу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Житомирський державний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – Житомир, 2013.

Дисертація присвячена соціально-філософському аналізу процесу правової соціалізації особистості та базових категорій і методологічного інструментарію; систематизації основних правових форм (адаптації, інтеріоризації, акультурації), особливостей впливу різних правосоціалізуючих чинників на індивіда, особистісних передумов соціалізації її в українському суспільстві у контексті глобалізаційних перетворень.

Проаналізовано явище правової соціалізації як об'єктивного та закономірного процесу включення особистості у сферу соціально-правових відносин у ролі їх суб'єкта. Змістом зазначеного процесу є формування соціально активної особистості, дії якої регулюються соціальними і правовими нормами, а результатом є адаптація суб'єкта правової акультурації до правової системи на засадах самостійності, креативності та відповідальності за наслідки своєї діяльності.

На основі існуючих теоретичних концепцій, підходів та методологічного апарату розкрито правову соціалізацію особистості в єдності її світоглядно-методологічних, соціально-антропологічних, онтологічно-структурних (інституціональних) та ціннісно-сміслових (інтерсуб'єктивних) аспектів.

Ключові слова: правова соціалізація особистості, правова адаптація, правова акультурація, суб'єкт правової соціалізації, громадянське суспільство, правове суспільство, інституту прав особистості, правовий суверенітет особистості, образ правової соціалізації, глобалізація.

АННОТАЦИЯ

Куличенко В. В. Правовая социализация личности как объект социально-философского анализа. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины. – Житомир, 2013.

Диссертация посвящена социально-философскому анализу процесса правовой социализации личности, ее базовых категорий и методологического инструментария; систематизации основных правовых форм (адаптации, интериоризации, аккультурации), особенностей влияния различных правосоциализирующих факторов на человека, а также личностных предпосылок социализации в украинском обществе в контексте глобализационных преобразований.

Проанализировано явление правовой социализации как объективного и закономерного процесса включения личности в сферу социально-правовых отношений в качестве социально активного субъекта. Целью указанного процесса является становление целостного типа личности, действия которой регулируются социально-правовыми нормами, адаптация субъекта правовой аккультурации к правовой системе на основе самостоятельности, креативности и ответственности за результат своей деятельности.

На основе существующих теоретических концепций, подходов и методологического аппарата раскрыта правовая социализация личности в единстве ее мировоззренческо-методологических, социально-антропологических онтологически-структурных (институциональных) и ценностно-смысловых (интерсубъективных) аспектов.

Мировоззренческо-методологическим основанием исследования правовой социализации личности является адекватное применение основных философских способов осмысления правовой социализации и обоснование смысла права, онтологически-структурным – сбалансированность, или единство должного и сущего (нормативного и фактического), сущности и существования (естественного и позитивного права), воспроизведение элементов "правового цикла" от абстрактного к конкретному (идеи права, закона, правовой жизни). Антропологические (субъектные) основания правовой социализации и условия возможности правового общества рассмотрены под углом зрения деятельности человека как правового субъекта, то есть носителя прав и обязанностей, а также способности к признанию как правовой способности, что делает возможным отношение к другому человеку, как к свободному и равному в этой свободе и обоснование правопорядка в целом и правовой социализации человека в частности.

В диссертации доказывается, что субъект, на существование которого ориентируется правовая социализация, – автономная и ответственная личность, осуществляющая свое право на самореализацию, – выступает фундаментальным условием развития, как гражданского общества, так и правового государства. Как субъект правового общества такая личность наделена гражданской ответственностью, и ее правосознание принципиально отличается от просто законопослушного сознания члена квазиправового общества.

Высшим смысловым выражением социализированности (в правовом контексте) общества является признание автономии каждого члена, благодаря которому правовая социализация включает в себя антипатерналистский заряд: уважение к чужому праву и отстаивание собственного, соблюдение универсальных запретов, добросовестное соблюдение соглашений, гражданская честность, презумпция "взаимного признания" как выражение единства справедливости и права. Поэтому соблюдение установок правосоциализированности и является единственно приемлемым путем в сложном и противоречивом процессе становления правового общества в Украине.

Специальное внимание уделяется коммуникативным основаниям правовой социализации, обеспечивающих сочетание не институциональных и институциональных аспектов правового общества и позволяют построить юридическое пространство, как определенной промежуточной сферы между гражданским обществом и государством, в котором в процессе дискуссии, обсуждения предметов, представляющих общий интерес для отдельных индивидуумов, формируется общественное мнение.

Ключевые слова: правовая социализация личности, правовая адаптация, правовая аккультурация, субъект правовой социализации, гражданское общество, правовое общество, институт прав личности, правовой суверенитет личности, образ правовой социализации, глобализация.

SUMMARY

Kulichenko V. Legal socialization as an object of social and philosophical analysis. Manuscript.

The thesis on reception of a degree of the candidate of philosophical sciences on the specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – Zhytomyr State Ivan Franko University Ministry of Education and Science, Youth and Sport of Ukraine, Zhytomyr, 2013.

The thesis is devoted to social and philosophical analysis of the process of legal socialization and its basic categories and methodological tools, organizing basic legal forms (adaptation, internalization, acculturation); features of the influence of different legal socialization factors on the individual and personal prerequisites socialization in Ukrainian society in the context of globalization transformations.

The phenomenon of legal socialization as an objective and regular process of incorporating personality in social and legal relations in the role of their subject is analyzed. The content of this process is the formation of socially active person whose actions are governed by social and legal norms, but the result is the adaptation of the legal actor of acculturation to the legal system on the principles of independence, creativity and responsibility for the outcome of its activities.

Based on existing theoretical concepts, approaches and methodological apparatus disclosed legal socialization of the individual in the unity of its ideological and methodological, social, anthropological, ontological structural (institutional) and evaluative (intersubjective) aspects.

Keywords: legal socialization, legal adaptation, legal acculturation, the subject of legal socialization, civil society, legal society, the institution of individual rights, the legal sovereignty of the individual, the image of legal socialization, globalization.